

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2023.6>**Н. В. Коробцова***orcid.org/0000-0002-9997-1485*

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВИКОНАВЦЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Питання відповідальності завжди були і залишаються одними із найскладніших в кожній галузі права. В сфері медичних послуг вони користуються ще й підвищеною увагою з боку законодавця та суспільства, оскільки торкаються найважливіших та найцінніших благ кожної людини – життя, здоров'я тощо. Але чи завжди незадоволення пацієнта результатом медичних послуг, недосягнення бажаного для нього результату або навіть наявність шкоди є підставою для притягнення лікаря (виконавця медичних послуг) до цивільно-правової відповідальності? Безумовно в більшості випадків це саме так. Однак, перед вирішенням питання настання відповідальності, кожен раз потрібно з'ясувати відсутність підстав для звільнення від неї. Нажаль, діюче законодавство не надає чіткого переліку підстав, які звільняють виконавця відповідних послуг від цивільно-правової відповідальності, за шкоду, заподіяну пацієнту. Це не може позитивно впливати на розвиток медичної сфери в цілому, на можливість та необхідність лікарів діяти рішуче, креативна в нестандартних ситуаціях. Оскільки у кожному випадку «відступу» від стандартів надання послуг, над лікарем як «Дамоклів меч» буде «висіти» постійна погроза настання відповідальності. Крім того, це становить і певну невизначеність як для учасників відносин в сфері медичних послуг, так і для суддів при розгляді певних судових справ. Все це свідчить про потребу розгляду підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності як на теоретичному рівні, так і на законодавчому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності, в тому числі й виконавців медичних послуг, були предметом досліджень таких науковців, як: Антонов С. В., Волков О. А., Гринько С. Д., Єгоров К. В., Колісничкова Г. В., Корбет А., Савченко В. О., Майданік Р. А., Резніченко С. В., Церковна О. В. та інших. Науковцями акцентується увага на тому, що особливу актуальність аналіз підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності набуває саме для сфери надання медичних послуг [1, с. 220].

Точки зору їх різняться щодо видів таких підстав. Одні дослідники відносять до них казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність та умисел потерпілого [2, с. 17]; інші – казус (випадок), непереборну силу, форс-мажор та вину пацієнта або замовника [1, с. 220]. Іноді пропонують доповнити цей перелік «відсутністю вини заподіявача шкоди». Але з останньою підставою навряд чи можна погодитися, оскільки в медицині існують випадки настання відповідальності виконавця без врахування вини.

Метою статті є визначення та дослідження окремих підстав звільнення виконавця медичних послуг від настання цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Наявність чи відсутність певних обставин в ході надання медичних послуг, може виступати підставою для звільнення надавача від цивільно-правової відповідальності. Однією з таких підстав є факт заподіяння шкоди *в стані крайньої необхідності* (ст. 1171 ЦК України) [3]. Пропонується розглядати крайню необхідність в широкому розумінні як стан, який надає особі право вчинити будь-які не заборонені законом дії для усунення небезпеки, яка загрожує їй або іншим суб'єктам права; у вузькому розумінні як інститут, який регулює правові наслідки, які при цьому настали [4, с. 181].

Отже, фактично, особа, яка завдала шкоди в стані крайньої необхідності, не притягується до цивільно-правової відповідальності, у зв'язку із відсутністю в її діях протиправності, але при цьому є зобов'язаною до відшкодування шкоди. Проявами в медицині стану крайньої необхідності вважають: надання послуг особі, яка знаходиться в безпорадному стані, без отримання її згоди; надання екстренної медичної допомоги без дотримання відповідних стандартів; надання допомоги при надзвичайних ситуаціях, воєнних станах, пандеміях, коли виникає потреба визначення черговості надання послуг у зв'язку із відсутністю необхідного медичного персоналу, а також ліків, тобто при медичному сортуванні. В Україні проблема полягає в тому, що тільки 15% населення спроможні надавати домедичну

допомогу. Більше того, з кожних 100 загиблих внаслідок надзвичайних ситуацій тільки 20 врятувати неможливо, оскільки у них стани, несумісні з життям, а 80 – помирають тому, що їм не надано, або несвоєчасно чи недбало надано медичну допомогу [5, с. 17]. Однак, на нашу думку, у разі проведення сортування, медичні працівники повинні не тільки звільнитися від цивільно-правової відповідальності, але й повністю звільнитися від обов'язку відшкодувати шкоду, яка виникає як наслідок їхніх дій. Оскільки ч. 2 ст. 1171 ЦК України передбачає лише можливість за певних обставин звільнити особу, яка діяла в стані крайньої необхідності, від обов'язку відшкодування шкоди [3], вважаємо за необхідне «вивести за межі» стану крайньої необхідності медичне сортування і розглядати його як окрему самостійну підставу звільнення як від відповідальності так і від відшкодування.

Непереборна сила як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності в медицині повинна застосовуватися виходячи із можливостей певного виконавця – закладу охорони здоров'я або приватно практикуючого лікаря. Отже, настання шкоди при одних і тих же обставинах для одного виконавця може розглядатися як наслідки непереборної сили, для іншого – ні. До уваги приймається кадрове, технічне забезпечення виконавця послуг. В медицині такими обставинами можуть бути: стихійні лиха, техногенні катастрофи, відсутність ліків, обладнання через припинення торгових, дипломатичних відносин з певною державою – виробником даної продукції тощо.

Форс-мажор буде розглядатися в якості підстави звільнення, якщо сторони в договорі про надання медичних послуг передбачили чіткий перелік таких обставин. Якщо медична послуга (у вигляді, як правило, допомоги) надавалася пацієнту не на договірних засадах або якщо в договорі даний перелік відсутній, «на форс-мажорні обставини поширюватимуться лише положення непереборної сили» [6, с. 181].

Своєрідною та специфічною підставою звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності є *протиправна поведінка (вина) пацієнта*. В медицині це може мати прояв у повній чи частковій відмові від лікування, недотриманні режиму стаціонарного або амбулаторного лікування, рекомендацій лікаря.

Окремим випадком звільнення від цивільно-правової відповідальності виконавця медичних послуг є *завдання шкоди зі згоди або на прохання пацієнта*. Така згода розглядається законодавством багатьох європейських країн як обставина, що виключає настання юридичної відповідальності. Звільнення медичних праців-

ників буде наставати лише за вчинення ними правомірних дій, тобто дій, які не порушують норми закону, відповідають загально прийнятим моральним засадам суспільства. Виходячи із цього, сьогодні у світі по різному вирішуються питання відшкодування шкоди та відповідальності у випадках проведення трансплантації, стерилізації, зміні статі, еутаназії. Для того, щоб виконавець медичних послуг звільнявся від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди, потрібно: встановити наявність поінформованої згоди пацієнта на це; визначити на законодавчому рівні вік, з якого особа може звернутися до медичного працівника з таким проханням; дії медичних працівників по заподіяння шкоди повинні бути правомірними, тобто відповідати вимогам закону, медичним стандартам, клінічним протоколам, звичаям медичної практики; дії медичних працівників не повинні порушувати моральні засади суспільства. І якщо щодо розуміння змісту, суті решти умов проблем не виникає, то вік пацієнта, з якого виникає у особи дане право, законодавчо невизначений. Можна встановити його у 14 років і розглядати право на надання згоди на завдання шкоди як один із проявів права згоди на медичне втручання, яке виникає у особи з досягненням саме цього віку (ст. 43 Основ) [7]. Але найбільш правильним буде визначити його моментом набуття повної цивільної дієздатності. І якщо немає певних обставин щодо пониження цього віку, як загальне правило, він повинен встановлюватися у 18 років.

Найбільш суперечливою обставиною звільнення від відповідальності медичних працівників є *нещасний випадок*. Тобто настання певної негативної ситуації, яка від особи не залежить та яку неможливо передбачити, попередити та запобігти настанню її негативних наслідків. Нещасний випадок є одним із видів дефектів в медичній діяльності поряд із медичними помилками, професійними правопорушеннями та злочинами. В §630h Цивільного уложення Німеччини зазначається: «Помилка практикуючого лікаря передбачається, якщо мав місце загальний ризик, пов'язаний із лікуванням, і цей ризик повністю піддавався управлінню з боку практикуючого лікаря, однак привів до шкоди для життя, фізичного стану та здоров'я пацієнта» [8, с. 222]. Отже, зі змісту цієї норми якраз і вбачається відмінність між помилкою та нещасним випадком. Але на практиці зустрічаються випадки завдання шкоди, які дуже нагадують нещасні випадки, але при цьому є медичними помилками. Такі помилки науковці іменують «допустимими лікарськими помилками» [9, с. 422]. Якщо неможливо поставити правильний діагноз через те, що це не дозволяє однозначно зробити

сучасний рівень розвитку медицини, при цьому лікар зробив все, що від нього вимагалось медичними стандартами та нормами, то відповідальність для нього повинна виключатися [10, с. 77].

Висновок: Досліджуючи підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності виконавця медичних послуг, виникає цілком законне питання: хто і яким чином буде компенсувати шкоду, заподіяну пацієнту, чи збитки «повністю ляжуть на його плечі»? Вирішити це питання можливо за допомогою страхової медицини, а саме, здійснюючи страхування ризику професійної відповідальності медичних працівників, яке на сьогодні вже є достатньо популярним в країнах Європи. Страховими випадками як раз і повинні стати, розглянуті нами, окремі випадки завдання шкоди при наданні медичних послуг, за настання яких цивільно-правова відповідальність безпосередньо для виконавців не виникає (завдання шкоди в стані крайньої необхідності, нещасного випадку, при медичному сортуванні тощо).

Отже, чітке розуміння підстав звільнення виконавців медичних послуг від цивільно-правової відповідальності, їх законодавче закріплення повинно відбутися в процесі реформування медицині та позитивно вплинути на розвиток всієї галузі охорони здоров'я України.

Література

1. Савченко В. О. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 22. Ч. 1. 2013. С. 219–223.
2. Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди. Автореф. дис... канд. юрид. наук / О. В. Церковна. Одеса, 2008. 20 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
4. Волков О. А. Розмежування крайньої необхідності та суміжних категорій цивільного права. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса: Юридична література. Вип. 42. 2008. С. 181–186.
5. Волянський П. Б., Долгий М. Л., Дрозденко Н. В., Макаренко А. М., Стрюк М. П. Шляхи координації дій при запобіганні і реагуванні на надзвичайні ситуації. *Науковий збірник ІДУЦЗ*. 2016. № 4. С. 16–21.
6. Майданік Р. А. Цивільно-правова відповідальність за неналежне виконання договору про надання медичних послуг. *Медичне право*: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Б. Булеци; д.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: ТОВ. «РІК-У», 2021. С. 179–183.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. Дата оновлення: 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/conv#Text> (дата звернення: 22.03.2023).
8. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению; пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост.; науч. Рею. Т.Ф. Яклвлева. 4 изд., перераб. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. 888 с.
9. Майданік Р. А. Договор об оказании медицинских услуг. *Личные немущественные права: проблемы теории и практики применения*: сб. ст. и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. Киев: Юринком Интер, 2010. С. 390–424.
10. Коробцова Н. В. Дефекти в наданні медичних послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету*: Серія Юридичні науки. Вип. 5. 2016. С. 75–78.

Анотація

Коробцова Н. В. Підстави звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності. – Стаття.

У статті розглянуто підстави звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності. Ретельно досліджено окремі види підстав звільнення від відповідальності та особливості їх застосування в сфері надання медичних послуг. Необхідність розгляду питань відповідальності та підстав звільнення від неї викликана розвитком та ускладненням договірних відносин в медицині, розширенням видів медичних послуг та, в зв'язку з цим, і збільшенням кількості позовів до закладів охорони здоров'я. Тому автором і зосереджена увага на доцільності розгляду саме питань звільнення медичного персоналу від цивільно-правової відповідальності та неможливості всякий раз ставити питання про її настання у разі недосягнення бажаного результату лікування або настання негативних наслідків для здоров'я пацієнта в ході проведеного лікування, оскільки відповідні наслідки не завжди залежать від дій медичного працівника, а можуть виступати наслідком дії інших обставин. Нажаль, діюче законодавство не надає на сьогодні чіткого та легального переліку підстав звільнення від даного виду відповідальності. Тому доктринальне обґрунтування таких обставин з наступним їх законодавчим закріпленням в якості підстав звільнення виконавця медичних послуг від цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю пацієнта, стане гарантією захисту прав не тільки медичного персоналу, але й сприятиме розвитку медицини, що безумовно позитивне вплине на якість медичних послуг. Особливістю діяльності в сфері медичних послуг є наявність ризику, необхідність застосування нестандартного (креативного) підходу до лікування, відступ від існуючих стандартів надання відповідних послуг заради збереження життя, здоров'я пацієнта, що неможливо реалізувати, коли лікар розуміє, що у разі недосягнення поставленого результату для нього буде наставати відповідальність. Все це призведе до «невпевненості у власних силах», небажанні лікарів діяти рішучо у стані крайньої необхідності та інших нестандартних ситуаціях. Крім того, це може сприяти правовій невизначеності як з боку учасників медичних правовідносин, так із боку судів при розгляді цивільних позовів. Отже, для уникнення настання відповідних негативних наслідків, потрібно зосередження уваги на інституті звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності, пацієнт, заклад охорони здоров'я, медична послуга.

Summary

Korobtsova N. V. Grounds for releasing the provider of medical services from civil liability. – Article.

The article examines the grounds for exempting the provider of medical services from civil liability. Separate types of grounds for exemption from liability and the specifics of their application in the field of providing medical services have been thoroughly researched. The need to consider issues of liability and the grounds for exemption from it is caused by the development and complication of contractual relations in medicine, the expansion of types of medical services and, in connection with this, the increase in the number of lawsuits against health care institutions. Therefore, the author focused attention on the expediency of consideration of the issues of exemption of medical personnel from civil liability and the impossibility of raising the question of its occurrence every time in the event of failure to achieve the desired result of treatment or the occurrence of negative consequences for the patient's health during the treatment, since the corresponding consequences do not always depend on the actions of a medical worker, but may be the result of other circumstances. Unfortunately, the current legislation does not currently provide a clear and legal list of grounds for exemption from this type of liability. Therefore, the doctrinal substantiation of such circumstances with

their subsequent legislative consolidation as grounds for the exemption of the provider of medical services from civil liability for damage caused to the life and health of the patient will become a guarantee of the protection of the rights of not only medical personnel, but will also contribute to the development of medicine, which will definitely will have a positive effect on the quality of medical services. A feature of activities in the field of medical services is the presence of risk, the need to apply a non-standard (creative) approach to treatment, deviation from the existing standards of providing appropriate services for the sake of preserving the life and health of the patient, which cannot be implemented when the doctor understands that in case of failure to achieve the set result responsibility will come for him. All this will lead to "uncertainty in one's own abilities", reluctance of doctors to act decisively in a state of extreme necessity and other non-standard situations. In addition, it can contribute to legal uncertainty both on the part of the participants in the medical relationship and on the part of the courts when considering civil claims. Therefore, in order to avoid the occurrence of corresponding negative consequences, it is necessary to focus attention on the institution of exemption from civil liability.

Key words: civil liability, grounds for exemption from civil liability, patient, health care facility, medical service.